А.Ю. Пікус, асп.

ПОЗИТИВНІ ЕФЕКТИ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто тенденції структурної трансформації в економіці України за часи незалежності. На теоретичному рівні проаналізовано можливі позитивні ефекти для економіки від її структурної трансформації. Зроблено висновок про відсутність проявів позитивних ефектів від структурної трансформації економіки України і необхідність розробки її довгострокової стратегії структурної трансформації.

Tendencies in structural transformation of Ukrainian economy since independence are discussed. Possible positive effects of structural transformation in the economy are analyzed on theoretical level. The conclusions are made about lack of positive effects of structural transformation in Ukrainian economy and necessity of structural transformation long-term strategy.

Економічна криза, викликана переходом від директивно-планової до ринкової економіки, та відсутність дієвої програми одночасної структурної трансформації призвели до значного погіршення економічної ситуації в Україні. Маючи на початок 1990-х років значний промисловий і технологічний потенціал та порівняно нові основні фонди в цілому по економіці, на 2004 рік, за даними дослідження Ради національної безпеки і оборони, понад 40% основних фондів мали вік понад 25 років.[1] Приймаючи до уваги існуючий коефіцієнт оновлення (4-5%[2] на рік), можна зробити висновок, що обсяги капіталовкладень явно недостатні для зупинки процесу фізичного та морального зносу основних фондів.

Водночас, деформації поглибилися і в галузевій структурі економіки. З одного боку під впливом розірвання виробничо-технологічних ланцюгів, що існували в економіці СРСР, занепали галузі, що виробляли товари кінцевого споживання, а з іншого набули гіпертрофованого розвитку галузі, що виробляють продукцію сировинного характеру з низьким рівнем доданої вартості такі як металургія та виробництво добрив.

В цих умовах особливої актуальності набуває розробка рекомендацій, що базуються на глибокому теоретичному аналізі по розгортанню процесу структурної перебудови української економіки. Цьому питанню присвячено чимало уваги у сьогоднішніх наукових дослідженнях. Зокрема, С.Аржевітін проаналізував тенденції інвестиційного забезпечення структурної перебудови та наголосив на необхідності запровадження державного стимулювання структурної трансформації економіки України через створення стимулів для банків до її довгострокового кредитування. Автором також зазначаються основні напрямки державного регулювання, необхідні для створення передумов структурної трансформації економіки.[3] М.Якубовський та ін. дослідили концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року, запропонували основні напрямки та пріоритети розвитку промисловості та окреслили галузеві особливості науково-технічного

[1] Стратегічні викликни XXI століття суспільству та економіці України. За ред.. Гейця В.М. Том 2. – К.: «Фенікс», 2007.

[2] Статистичний щорічник України. – К.: Консультант, 2007.

[3] С. Аржевітін. Роль держави у структурній перебудові економіки. Вісник НБУ, серпень 2008.

розвитку.[4] Окремі аспекти структурної трансформації економіки також активно аналізуються. Наприклад, С. Захарін дослідив макроструктурні особливості інвестиційного процесу в корпоративному секторі та наголосив на необхідності зміни структури української економіки на користь видів економічної діяльності вищих технологічних укладів.[5] Ю.Гончаров та А. Касич визначили в своєму дослідженні науковий потенціал одним із основних факторів розвитку інноваційно-інвестиційної системи України та зробили висновок про необхідність вирішити цілий комплекс проблем незадовільного стану наукового потенціалу пов'язаних з кадрами, фінансуванням та матеріально-технічним забезпеченням науки.[6] Незважаючи на те, що проблематиці структурної трансформації економіки присвячено досить багато уваги, залишаються проблеми, які недостатньо висвітлені в науковій літературі. Зокрема, однією з них виступає обґрунтування необхідності здійснення структурної трансформації економіки через аналіз позитивних наслідків цього процесу. Відповідно до цих позитивних теоретичних ефектів, що можуть бути спричинені структурною трансформацією економіки, можна буде аналізувати результати структурної трансформації конкретної національної економіки. Відповідно, якщо позитивні ефекти досягаються, то структурна трансформація є позитивним процесом, а навпаки – негативним.

Відповідно до висновків економічної теорії величина факторного доходу дорівнює граничній продуктивності відповідного фактору виробництва. Виходячи з того, що структурна трансформація економіки в напрямку зростання частки галузей із вищою продуктивністю праці призведе до зростання продуктивності праці по економіці в цілому, структурна трансформація повинна сприяти зростанню заробітної плати та доходів зайнятого населення. Зростання доходів населення, в свою чергу, позитивно впливає на рівень життя та добробут. Цей механізм взаємозв'язку структурних зрушень та економічного зростання може бути названий таким популярним терміном серед західних дослідників структури економіки, як «гіпотеза структурного бонусу». В основі цієї гіпотези лежить позитивний вплив структурних зрушень на економічне зростання, який заснований на припущенні, що в результаті економічного розвитку економіки країн переходять від виробництв із низькою доданою вартістю до виробництв із вищою доданою вартістю на одиницю затрачених ресурсів.[7] Дана гіпотеза напряму апелює до перерозподілу виробничих ресурсів між галузями економіки. Та незважаючи на це, висновки, зроблені на основі цієї гіпотези не є однозначними через те, що зв'язок між структурними зрушеннями та економічним зростанням є двостороннім. Далі, у нашому аналізі структурних зрушень, з метою аналізу цієї гіпотези ми зробимо додаткове припущення про те, що переміщення виробничих ресурсів сприяє розвитку галузей з вищою продуктивністю. Логіка цього припущення випливає з того, що через вищу продуктивність ці галузі можуть залучати у свої виробництва, наприклад, найбільш талановитих та професійних працівників, які легко переміщаються між галузями економіки.

[4] М.Якубовський, В.Новицький, Ю.Кіндзерський. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року. Економіка України, №11, 2007.

[5] С.Захарін. Макроструктурні особливості інвестиційного процесу в корпоративному секторі. Економіка України, №7, 2008.

[6] Ю. Гончаров, А. Касич. Науковий потенціал як фактор розвитку інноваційно-інвестиційної системи України. Економіка України, №3, 2007.

[7] Timmer, M.P., Szirmai, A., 2000. Productivity growth in Asian manufacturing: the structural bonus hypothesis examined. Structural Change and Economic Dynamics 11.

Ще один позитивний ефект, що може бути спричинений структурною трансформацією економіки, пов'язаний із відмінностями між галузями у їх схильності до здійснення внутрішньо зумовлених інвестицій у розширення попиту через створення нових ринків або сприяння зростання попиту споживачів на існуючі товари та послуги, іншими словами, на здійснення інновацій.[8] Ринкові умови, що стимулюють конкуренцію, спонукають фірми до підвищення якості їх продукції, підвищення обізнаності покупців про свій товар, зниження собівартості з метою зниження цін тощо, стимулюють інвестиції, наприклад, у наукові розробки, рекламу або тренування працівників. Виходячи з існування можливостей технологічного удосконалення та бажання споживачів купувати удосконалені товари, зростання на рівні галузей є залежним від підприємницького фактору. Для кожної економіки більша питома вага галузей «підприємницького» типу відповідно означає більший потенціал до економічного зростання через зростання конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку.

Позитивний ефект впливу структурної трансформації економіки на економічне зростання пов'язаний також із непрямим впливом, викликаним зовнішніми ефектами функціонування певних галузей економіки. Наприклад, технологія створена в одній галузі, може бути використана з незначним доопрацюванням в інших галузях. Структурна трансформація економіки в напрямку зростання галузей з відносно високим потенціалом створення зовнішніх ефектів має прямий вплив на економічне зростання. Позитивний вплив на економіку розвинутої галузі наукових досліджень та інших високо технологічних галузей є яскравим прикладом такого ефекту. Ще одним прикладом може бути поширення в економіці Інтернет-технологій та пов’язана з цим тотальна інформатизація процесів виробництва в усіх галузях економіки.

Важливо відмітити, що в останніх двох позитивних ефектах структурної трансформації економіки вплив є не тільки прямим – від структури економіки (мезорівня) до економічного зростання (макрорівня) – але й оберненим. Вищий показник загального виробництва стимулює більший обсяг інвестицій у галузі із зовнішніми ефектами та поглиблену функціональну диференціацію (наприклад, спеціалізовані виробничі послуги).[9] Ці обидва наслідки будуть корисними для бізнесу у галузях як з підвищеною підприємницькою активністю, так і в звичайних галузях. Тому, при аналізі впливу структурних зрушень на економічне зростання необхідно враховувати існування обернених зв’язків. Зокрема, при побудові моделей це може вимагати інтеграцію лагових структур в економетричний аналіз.

Структурна трансформація економіки в напрямку зростання частки галузей із нижчою матеріалоємністю та енергоємністю призводить до зменшення екологічного тягаря, спричиненого діяльністю людини на природу. Зменшення природоємності економіки, в свою чергу, покращує екологічну ситуацію. Це з одного боку позитивно впливає на здоров’я населення в поточному періоді, а з іншого - зберігає більше природних ресурсів, що можуть бути продуктивно використані майбутніми поколіннями. В результаті відбувається зростання рівня життя та добробуту населення. Цей позитивний ефект є особливо

[8] Kaniovski, S., Peneder, M., 2002. On the structural dimension of competitive strategy. Industrial and Corporate Change, 11.

[9] Stigler, G.J., 1951. The division of labor is limited by the extent of the market. The Journal of Political Economy, 59 (3).

актуальним в умовах економіки України, яка є однією з найбільш енергоємних та ресурсоємних економік у світі.

У випадку, коли галузева структура національної економіки не містить у собі замкнений цикл виробництва товарів кінцевого споживання, структурна трансформація економіки направлена на формування цього замкненого циклу зменшує залежність економіки від кон'юнктури на світовому ринку. Яскравим прикладом цієї залежності виступає ситуація, що склалася в Україні. Значний ступінь морального та фізичного зносу на додачу до структури економіки, в якій домінуючу частку займають ресурсомісткі галузі із низьким рівнем переробки первинних ресурсів, призвели до суттєвої залежності української економіки від кон'юнктури на світових ринках ресурсів. При чому ця залежність носить особливий характер. Вона полягає у тому, що в умовах світового економічного піднесення спеціалізація економіки на виробництві ресурсної продукції призводить до зростання виробництва нижчого, ніж у розвинутих економіках. У той же час, в умовах економічного спаду, через падіння попиту на сировинну продукцію з боку розвинених країн, в економіці України обсяг виробництва падає значно більше ніж в розвинених країнах. Основною причиною такої залежності є вища еластичність попиту на низькотехнологічні товари (продукція металургії у випадку України), ніж на високотехнологічні. В свою чергу такий розподіл еластичностей попиту обумовлений тим, що спеціалізуватися на виробництві однорідної низькотехнологічної продукції може кожна країна (якщо таке виробництво не вимагає наявності певного рідкісного природного ресурсу), в той час як виробництво високотехнологічної продукції, наприклад нового покоління літаків, можна організувати лише у певних країнах.

У випадку ж, коли в економіці країни домінує низькотехнологічне виробництво, засноване на наявності певного рідкісного природного ресурсу і яке, відповідно, має низьку еластичність попиту, її негативна залежність від кон'юнктури на світовому ринку не є такою негативною, як у випадку виробництва однорідної низькотехнологічної продукції. Під час економічної рецесії падіння виробництва у таких країнах не перевищує середнє по світовій економіці. Внаслідок монопольного становища на ринку ресурсів така країна отримує природну ренту – додатковий прибуток, що отриманий понад величину нормального прибутку. Виникнення природної ренти обумовлене наявністю таких природних умов для виробництва певного товару, які зменшують витрати виробництва. В той же час обсяг виробництва в країні, що виробляє високотехнологічну продукцію, у фазі рецесії також зменшується. Але зменшується він, не більше ніж, в середньому у світі. Через монопольне володіння технологіями така країна отримує технологічну ренту – додатковий прибуток, що отриманий у результаті володіння новим продуктивним винаходом. В той же час необхідно відмітити, що у більшості випадків джерело природної ренти є вичерпним (наприклад, у випадку нафти чи газу), а джерело технологічної ренти може бути відновлене без обмежень за умов достатнього фінансування науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності в рамках високотехнологічних виробництв.

В економіках розвинених країн також присутні галузі з виробництва сировинної продукції, але, на відміну від ситуації в економіці України, їх продукція орієнтована на задоволення попиту переважно високотехнологічних виробництв в середині країни. В умовах економічного підйому в світовій економіці, коли попит на високотехнологічну продукцію на світовому ринку зростає, обсяг виробництва первинних ресурсів є

недостатнім для задоволення попиту високотехнологічних галузей, і вони змушені залучати у свій виробничий цикл сировину, вироблену в інших країнах (наприклад, Україні).

В той же час під час рецесії у світовій економіці, коли попит на продукцію вироблену у високотехнологічних галузях падає, попит на сировину скорочується так само. Але необхідно враховувати, що постачання сировини внутрішніми сировинними галузями відбувається здебільшого за довгостроковими контрактами, які не можна змінити під впливом короткострокової рецесії. На відміну від внутрішніх поставок сировини, імпортні поставки сировини відбуваються здебільшого на основі спотових контрактів (відповідно до ціни, що склалася на ринку на певний день). Тому, в умовах сьогоднішньої кризи, складається така ситуація, що під впливом загального скорочення попиту у розвинених країнах виробники високотехнологічних товарів скорочують обсяги виробництва і, відповідно, зменшують попит на сировину. В результаті на спотовому ринку сировинних товарів складається ситуація перевищення пропозиції над попитом і відбувається стрімке падіння цін. Вони падають нижче рівня собівартості виробництва і стає економічно недоцільним продовжувати виробництво. Зупиняються цілі заводи у ключових галузях економіки, що, в свою чергу, викликає, з одного боку, мультиплікативний ефект скорочення виробництва в усіх пов'язаних галузях (транспорт, енергетика тощо), а з іншого - дефіцит платіжного балансу, тому що експорт суттєво скоротився, а імпорт залишився незмінним. В результаті дії ринкових (у випадку плаваючого обмінного курсу валют) або адміністративних механізмів (у випадку фіксованого обмінного курсу валют), направлених на врівноваження платіжного балансу, національна валюта сировинно-експортуючої країни стрімко девальвує. Це, в свою чергу, призводить до ще більшого подорожчання імпортних капітальних товарів, необхідних для реалізації структурної трансформації економіки.

Підсумовуючи проведений аналіз, можна зробити висновок, що структурна трансформація економіки має ряд позитивних впливів. Через стимулювання економічного зростання та підвищення ефективності економіки вона в кінцевому підсумку підвищує рівень життя та загальний добробут населення. Серед цих впливів можна виділити:

- зростання продуктивності праці по економці в цілому;
- підвищення конкурентоспроможності економіки через зростання частки галузей із підвищеним рівнем інноваційної активності;
- зростання частки галузей, функціонування яких пов'язане з утворенням зовнішніх ефектів (наприклад, освіта, інформаційно-комунікаційна галузь тощо);
- зменшення екологічного тягаря внаслідок зменшення частки природо ємних галузей;
- зменшення залежності економіки від кон'юнктури на світовому ринку.

У випадку, коли реалізація структурної трансформації економіки не призводить до виникнення та посилення вищеназваних позитивних ефектів, можна говорити про недостатню ефективність структурної трансформації економіки. В цьому випадку виникає необхідність запровадження заходів економічної політики держави, направленої на виправлення такої тенденції. Результати наукових досліджень із проблематики структурної трансформації економіки свідчать про відсутність вищевказаних позитивних ефектів від структурної трансформації економіки за роки незалежності. Це, в свою чергу, свідчить про необхідність розробки довгострокової стратегії структурної трансформації економіки України з урахуванням необхідності отримання від неї вказаних позитивних ефектів.

Література:

1. Стратегічні викликни XXI століття суспільству та економіці України. За ред.. Гейця В.М. Том 2. – К.: «Фенікс», 2007.
2. Статистичний щорічник України. – К.: Консультант, 2007.
3. С. Аржевітін. Роль держави у структурній перебудові економіки. Вісник НБУ, серпень 2008.
4. М.Якубовський, В.Новицький, Ю.Кіндзерський. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року. Економіка України, №11, 2007.
5. С.Захарін. Макроструктурні особливості інвестиційного процесу в корпоративному секторі. Економіка України, №7, 2008.
6. Ю. Гончаров, А. Касич. Науковий потенціал як фактор розвитку інноваційно-інвестиційної системи України. Економіка України, №3, 2007.
7. С.Ю. Глазьев. Теория долгосрочного технико-экономического развития. – М.: ВлаДар, 1993.
8. Timmer, M.P., Szirmai, A., 2000. Productivity growth in Asian manufacturing: the structural bonus hypothesis examined. Structural Change and Economic Dynamics 11.
9. Kaniovski, S., Peneder, M., 2002. On the structural dimension of competitive strategy. Industrial and Corporate Change, 11.
10. Stigler, G.J., 1951. The division of labor is limited by the extent of the market. The Journal of Political Economy, 59 (3).